

# Folketællingen 1801 på Mandø

Af *Musse Beck*

I Personalhistorisk Tidsskrift 1988:2 side 131 ff har Tommy P. Christensen en artikel med overskriften »Folketællingen 1801 – pålidelig eller mangelfuld«?

Det drejer sig om en undersøgelse af folketællingen 1801 for Åstrup sogn på Falster med en overvejende fiskerbefolkning, sammenholdt med Benny Brinchs undersøgelse af den samme folketælling for øen Fur, publiceret i Fortid og Nutid bd. XXV 1973. Mens Benny Brinch i sin undersøgelse fandt, at ca. en tredjedel af befolkningen på Fur manglede i tællingen, kommer Tommy P. Christensen til det resultat, at tællingen i Åstrup nærmest er »overtallig« i forhold til de undersøgte kilder, herunder sørullen fra 1803.

Når jeg ser på mine egne erfaringer under arbejdet med Mandø's historie ca. 1700–1815, har jeg lidt svært ved uden videre at godtage Tommy P. Christensens konklusion, at folketællingen i 1801 stort set må betragtes som pålidelig, og vil godt yde mit bidrag til diskussionen med en undersøgelse af folketællingen 1801 for Mandø – den er nemlig også mangelfuld. På Mandø blev der i 1801 talt 97 personer, mens sørullen fra 1802 alene registrerede 93 mænd og drenge, og sognepresten Henrik Bruun i sin bog »Forsøg til en fysisk-oekonomisk Beskrivelse over Ejlandet Mandø«, udgivet i Haderslev 1806, skriver, at »øens folkemængde de store med de små, samt de fraværende med iberegnete beløber sig til 204 personer«.

Til indledning en kort orientering om de specielle træk, der gør sig gældende for Mandø's vedkommende, og som kan være af betydning, når man skal vurdere årsagerne til den mangelfulde folketælling i 1801. Øen er en marsk-ø beliggende i Vesterhavet syd for

Ribe ca. 6 km fra fastlandet, omgivet af sandvader, der er tørre ved lavvande og oversvømmet ved højvande. Havet både bryder ned og bygger op, det sidste gennem tidevandets materialeaflejringer, der foregår langs øens periferi, det vil sige, at det er marskenge og ikke agerjord, der lægges til.

En ikke nærmere dateret stormflod – formentlig i 1500-tallet – oversvømmede Mandø og splittede den i to meget små øer. Byen blev herefter flyttet fra Gammel Mandø, den østligste af øerne, til Ny Mandø, hvor den stadig ligger, i læ af klitrækken på et lidt højere niveau end resten af øen, en placering, der sidst viste sin berettigelse under stormfloden den 24. november 1981, hvor hele øen var oversvømmet undtagen byen og klitterne. – Efter stormfloden begyndte øen at vokse igen, men det ser ud til at være foregået ret langsomt indtil ca. midten af 1800-tallet, og først i begyndelsen af vort århundrede blev Mandø igen en hel ø. I 1801 bestod den stadig kun af to små øer samt nogle holme, Kathale Holme.

Mandø var krongods under Riberhus Ladegård indtil 1741, hvor mandøboerne på en krongodsauktion selv købte deres ø for 864 rigsdaler. Den var da ansat til 9 tdr. hartkorn. I 1801 var hartkornet det samme.

Med udgangspunkt i opmålingen af agerjorden til markbogen 1683 er jeg ved en forsigtig beregning nået til, at det dyrkede areal var på ca. 27 ha, heraf ca. 5 ha på Gammel Mandø, fordelt på 26 jordejere og 24 huse. Hertil kom et sandsynligvis lidt mindre areal med engjord og fædrift samt klitterne, der dengang var hvide. Jeg har ingen spor fundet af, at mandøboerne skulle have været fæstere, og markbogen oplyser, at jorden »arves af børnene efter forældrene«.

---

Musse Beck, f. 1925. Kontoruddannet. Lokalhistoriker.

Landbruget var altså ikke noget at råbe hurra for, og det alene kunne ikke brødføde øens befolkning. Mændene var søfolk og fiskere, mens landbruget tilhørte kvinderne. Fra begyndelsen af 1700-tallet bliver det muligt at følge udviklingen i kilderne, og det ser ud til, at det fortrinsvis var de ældre mænd, der fiskede, mens de yngre i 1700-tallets første halvdel især sejlede fra Holland med hvalfangerskibene til Grønland; men under den florissante handelsperiode og senere deltog de desuden i koffardifarten fra Holland, Hamburg og Altona samt kongerigske havne som Århus og København. Sideløbende drev de i større eller mindre omfang skudehandel både syd og nord for toldgrænsen mellem kongeriget og hertugdømmerne til stor fortrydelse for Ribes købmænd. Kvinderne holdt sig heller ikke alle til landbruget alene; nogle af dem kørte rundt på fastlandet og opkøbte og solgte fisk. Endelig leverede Mandø i lighed med de andre vesterhavsøer befarent mandskab til flåden.

Der er ingen tvivl om, at mændene også om nødvendigt var i stand til at drive et landbrug, selv om de måske måtte finde sig i at blive grinet lidt af, når de f.eks. kaldte en tovende for en »tamp« eller »kvajlede« et tøj op, men deres *fag* var søfarten. For at tage tiden fra midten af 1700-tallet og fremefter, som er mest relevant for de undersøgte folketællinger, var for det første centraladministrationen interesseret i befarent mandskab, ikke blot til flåden, men også til handelsflåden. Det medførte, at man bevidst stræbte efter og støttede, at så mange søfolk som muligt fik en uddannelse, som man ville sige i dag. Men for det andet – og ikke mindst – havde der på Mandø (og de øvrige vesterhavsøer) udviklet sig en faglig tradition og deraf følgende selvbevidsthed, som prægede hele det lille samfund. Der var på det nærmeste tale om en kollektiv opdragelse af drenge fra de var små til at være sømænd, med mindre de var handicappede. Det gav sig bl.a. udslag i, at de yngste, når de skulle ud at sejle første gang, kom »under vingerne« enten hos en slægtning, eller i hvert fald nogen de kendte. Et andet udslag af denne tradition er de bestemmelser, man finder i de allerfleste

skifter og aftægtskontrakter om, at sønnerne, når de fyldte 18 år (somme tider 20 eller 21 år), skulle »udrustes til søs« og have en vinters fri kost. F.eks. gik enkemanden Peder Hansen i 1784, som det var almindeligt på øen, på aftægt hos sin datter. Der var 5 sønner, hvoraf de 3 var umyndige, som søsteren skulle udbetale deres fædrene arv. De myndige skulle have den straks og de umyndige, når de fyldte 18 år. Samtidig skulle de sidste have »et forsvarligt udstyr til søs« i form af en halv skibskiste med fornødne klæder af uldent og linned samt mad og drikke, »og om de imidlertid kom til søs og henne igen, skal enhver nyde en vinters fri kost af deres fødestavns beboere«. I 1813 hed det f.eks. bare »et forsvarligt udstyr til søs efter almindelig sømandsbrug«.

Nu som før havde Mandø fortrinsvis forbindelse med fastlandet ved lavvande, et forhold, som især med tidligere tiders transportmidler må have forekommet folk på fastlandet både besværligt og risikabelt og bidraget til, at den kom til at virke meget afsidesliggende. Den eneste »fremmede« øvrighedsperson på øen var præsten, hvortil kom landfogeden, som dog var en af deres egne og både skulle varetage myndighedernes og øens egne interesser. Det må indimellem have været noget af en balancegang, da mandøboerne i mange tilfælde benyttede sig af den afsides beliggenhed til at gøre, som det passede dem. F.eks. var der sikkert en hel del af de varer, skuderne handlede med, som aldrig havde set en tolder.

Som led i mit arbejde med Mandøs historie har jeg så vidt muligt rekonstitueret øens familier i 1700-tallet. Dette materiale var et velegnet udgangspunkt for en undersøgelse af folketællingen 1801 set i forhold til tællingerne i 1787 og 1834, specielt sammenholdt med sørullen fra 1802, og en registrering derudfra af befolkningen i perioden 1785–1835. Bl.a. fordi mandøboerne var selvejere, findes der ingen godsprotokoller eller lignende at støtte sig til, så grundlaget for registreringen måtte blive kirkebøgernes oplysninger om fødte, viede, døde og faddere, suppleret med hvad jeg kunne finde i skifteprotokoller,

skøde- og panteprotokoller og justitsprotokoller samt enkelte oplysninger fra andre arkivgrupper. Det var egentlig ikke så lidt disse arkivalier kunne supplere kirkebøgerne med; men det var også nødvendigt specielt i første del af registreringsperioden. Mens de senere kirkebøger fra 1804 og fremefter stort set er omhyggeligt ført og giver rimeligt pålidelige og fyldestgørende oplysninger, er den første kirkebog fra 1722–1804 behæftet med adskillige mangler. Den er generelt i en meget dårlig forfatning og sine steder svær at læse og/eller dårligt ført. Det sidste kunne hænge sammen med, at præsterne fra ca. 1750 skiftede i hurtig rækkefølge; men det gjorde de også efter 1804, og alligevel er føringen af kirkebøgerne som sagt betydeligt mere pålidelig i de efterfølgende end i den første, som tydeligt bærer præg af, at den i vakancerne er blevet ført enten af degnen eller vikarierende præster fra fastlandet. Omkring 1798, hvor præsten Peter Lauritz Mulvad kom til, indtrådte der dog en bedring – bortset fra at der er blevet byttet rundt på de sidste sider med vielser i 1801 og 1802 ved landsarkivets restaurering af kirkebogen, og at vielserne for 1803, så vidt jeg kan beregne, delvis mangler.<sup>1</sup> Kirkebogens alvorligste mangel er dog en lakune fra ca. 1755–1770. Det eneste, der her er ført igennem, er konfirmandlisterne. Ellers findes der kun begravelser ca. 1755–63 samt nogle brudstykker af kommunikantregnskaber for årene 1761–65, 1769–76, 1781–88 og 1790, som det i parentes bemærket har været et større detektivarbejde at få dateret. Kommunikantregnskabet gav mig ganske vist mulighed for at samle nogle »løse personer« op i form af tilflyttere over kortere eller længere tid, men den lange lakune betød, at jeg i en hel del tilfælde var afskåret fra at gå tilbage og efterkontrollere især dåbsindførsler og vielser i relation til folketællingen 1787. Her var specielt skifter og aftægtskontrakter til stor hjælp.

Til og fraflyttede personer inklusive tjeneste-

piger (man havde kun meget sjældent tjenestekarle, mest som »slettere« fra fastlandet i høsttiden) voldte i enkelte tilfælde problemer, og kirkebogens til- og afgangslister begynder først at fungere nogenlunde omkring 1835. På den anden side lever man i så lille et samfund uundgåeligt tæt på hinanden, og det betyder også, at en hel del af de tilflyttede før eller senere dukker op i kilderne i den ene eller den anden sammenhæng. Det gælder naturligvis især personer, som er blevet gift med en fra øen og har slået sig ned der, men også folk med en løsere tilknytning kan f. eks. optræde som faddere eller – for tjenestepigernes vedkommende – som konfirmander. Man ser ligeledes, at fraflyttede senere deltog som faddere, når deres familie på Mandø havde barnedåb. – Hvad konfirmanderne angår, bør jeg måske tilføje, at der i årene 1807–14 blev konfirmeret ialt 13 »fremmede« drenge på Mandø, de fleste i 1808 og 1809. Jeg er temmelig overbevist om, at det var unge mænd, der skulle ud at sejle sammen med søfolk fra Mandø og derfor blev konfirmeret dér for at være parat til at tage af sted med kort varsel (måske var det kaperkrigen, der lokkede). En af dem var en befaren matros fra Gørding, og i modsætning til tjenestepigerne blev de konfirmeret med skriftlig tilladelse fra sognepræsten i deres hjemsgn. – For tjenestepigernes vedkommende brugte man tilsyneladende for en stor del øens egne piger, men adskillige af disse har uden tvivl i perioder været i tjeneste på fastlandet eller de andre øer, mens omvendt piger herfra har tjent på Mandø. Af kilderne kan man imidlertid sjældent se, hvor længe de har været til- eller fraflyttede. I øvrigt drejer det sig om forholdsvis få. Det var langt fra alle familier, der havde tjenestepiger. Antallet svingede noget bl.a. afhængig af søfolkenes indtægter.

I det store og hele mener jeg, det er lykkedes mig at finde størstedelen af disse til- og fraflyttede personer. Det har dog været nødvendigt, især for nogle mænds vedkommende, at operere med begrebet »forsvundet« i regi-

1. Antallet af vielser for de enkelte år er i en statistik pag. 94 i kirkebogen opgjort til 3 i 1801, 4 i 1802 og 4 i 1803, men faktisk var der af daterede vielser i 1801 6, i 1802 4 – og i 1803 altså sandsynligvis 2 (udaterede).

**Optegnelse**  
 paa Folketallet i *Mandø*-Sogn under *Ribe*-Amt, saaledes som det befandt  
 at være den 1ste Febr. 1801, tilligemed Forklaring om enhver Persones Stand,  
 Embede og Næringsvei, m. v.

Persones og Stedernes Navne, samt Familienes Antal.	Personernes fulde Navne i enhver Familie.	Hvad enhver Person er i Familien.	Personens Alder, det ligestændige Manders Alibet, deres Alibet.	Aligt eller aigt, og hvor ofte de have været i Ægte- eller Enkestand.	Personernes Titel, Embede, Forretning, Haandværk, Næringsvei, eller hvad de leve af.	Summa paa Folketallet i hver Sog og Sogn m. v.
<i>Mandø Sogn</i> 1 <sup>te</sup> Familie	<i>Peter Lauritz Madsen</i>	<i>Mandø</i>	40	<i>ægteskab</i>	<i>høvedmand</i>	
	<i>Naren Clausen</i>	<i>Sand Sø</i>	28	<i>ægteskab</i>		
	<i>Anders Sørensen</i>	<i>Langsø</i>	15	<i>uigt</i>		
	<i>Hans Gregersen</i>	<i>Mandø</i>	48	<i>ægteskab</i>	<i>Skipper og Jernmand</i>	
	<i>Mari Cathrine Hansen</i>	<i>Sand Sø</i>	44	<i>ægteskab</i>	<i>Mand med Bødder</i>	
	<i>Naren Hans</i>	<i>ægteskab</i>	16	<i>uigt</i>	<i>Sømand</i>	
	<i>Gregers Hansen</i>	<i>Jern</i>	12		<i>Skibsværk</i>	
	<i>Anders Sørensen</i>		11			
	<i>Kristen Hansen</i>	<i>Bødder</i>	9			
	<i>Hans Hansen</i>		6			
	<i>Peter Hansen</i>		5			
	<i>Gregers Hansen</i>		5			
<i>3<sup>de</sup></i>	<i>Jens Knud Hansen</i>		2			
	<i>Knud Hansen</i>	<i>Mandø</i>	49	<i>ægteskab</i>	<i>Skipper og Jernmand med Bødder</i>	
	<i>Kristen Sørensen</i>	<i>Sand Sø</i>	44	<i>ægteskab</i>	<i>Skibsværk</i>	
	<i>Hans Hansen</i>	<i>Sand Sø</i>	21	<i>uigt</i>	<i>husvædder</i>	
	<i>Mette Knud</i>		15		<i>husvædder</i>	
	<i>Mette Hans Knud</i>	<i>Jern</i>	13			
	<i>Naren Knud</i>		11			
	<i>Maren Knud</i>	<i>Bødder</i>	10			
	<i>Mari Cathrine Knud</i>		6			
	<i>Mette Mathine Knud</i>		5			

# Optegnelse

paa Folketallet m. v., i *Mandø* Sogn under *Ribe* Herred (eller Birk)  
i *Ribe* Amt, den 18de Februar 1834.

Ægtes eller Stedernes Navne, med Anførelse af Gaarde, Huse o. s. v.	Samtlige Personers Navne i hver Gaard, hvert Hus o. s. v.	Enhver Personers Alder, der levende Alders Aar ideregnet.	Gift, Ugift, Enkemand eller Enke.	Personernes Titel, Embede, Forretning, Haandværk, Næringsvei, Stilling i Familien eller hvad de leve af.
<i>Mandø</i>				
1. af juni	Wald Christian Cramer Erica Olette Maja Elisabeth Frederica Jacobsen	32 27	gift gift	Boognagelt og Kladalene Jant Løve
	Mari Christian Frederic Conrad Karen Marie Cramer Anne Mandadatter	2 1 18	} ugift	skov Bøve
2. af juni	Anne Mandadatter Marie Cathrine Mandadatter Jes Hansen	43 14 10		
3. af Marts	Peder Hanssen Gregersen Anne Cathrine Jesdatter Karen Pedersdatter Hans Pedersen Jes Pedersen Jes Hansen Jes Hansen Jens Peter Jacobsen	38 38 13 9 6 72 20 65	gift gift } ugift } ugift } ugift } ugift } ugift	Wællar Jant Løve skov Bøve skov Bøve Jernmand Jernmands Gæde, Løve og Jant Løve Kroger og Kroger Jernmand Jernmand med Wællar
4. af juni	Mads Andersen Anne Pedersdatter Anne Johanne Madsdatter Anders Madsen	43 40 19 17	gift gift } ugift } ugift	Løve Jant Løve skov Bøve } ugift
5. af juni	Gjengen Randsen Karen Gjengensdatter Anders Madsen Gjengen Elsie Marie Andersdatter	42 48 12 82	gift gift } ugift } gift	Boognagelt Wællar Jant Løve skov Bøve Oplyst Løve
6. af juni (uden Land)	Niels Thomsen Marie Cathrine Jesdatter Elsie Johanne Nielsdatter Jes Nielsen Johanne Nielsdatter Niels Nielsen	45 43 10 8 6 2	gift gift } ugift } ugift } ugift	Boognagelt Wællar Jant Løve skov Bøve skov Bøve skov Bøve skov Bøve

Den første side af folketællingen for Mandø henholdsvis 1801 (til venstre) og 1834 (til højre), begyndende med sognepræstens husstand (Rigsarkivet).

stringen. Det hænger sammen med, at de var søfolk. Præsterne har ganske vist i mange tilfælde indført sømænd, der »blev derude« i kirkebogen, men langt fra alle. Det lod sig altså ikke altid afgøre, om en mand var omkommet på havet eller blot flyttet fra øen, og efter et par års spillerum efter sidste »livstegn« (konfirmand, fadder el. lign.) er de udgået af materialet.

På mange måder kan det være en fordel at arbejde med et begrænset antal personer i et så sluttet samfund som på Mandø. Man lærer de enkelte familier og personer godt at kende og kan også i de fleste tilfælde finde ud af, hvor de boede. Byens udstrækning var ikke stor, ca. 600 m fra de nordligste huse (nuværende matr. nr. 1 a og 2 a) til kirken sydligst i byen, og ca. 200 m på sit bredeste sted: her lå – og ligger stort set stadig – alle byens huse, mellem 46 og 48 i perioden 1785–1835. Matrikelnumre fik de ikke før ved udskiftningen i 1879/80. Skulle husene tælles op, begyndte man som regel fra nord og nummererede dem fortløbende efter, hvor mange der nu var, idet dog sammenbyggede huse, der ejedes af to familier, somme tider blev talt som to og somme tider som ét hus. Det er bevidst, at jeg anvender ordet »hus«, som var det, mandøboerne selv brugte. Ordet »gård« i betydningen landbrugsejendom er jeg ikke stødt på i denne periode.

Da jeg ikke havde mulighed for at få mit materiale EDB-behandlet, måtte jeg foretage en manuel registrering på kartotekskort af øens befolkning fra 1785 frem til 1835, og valgte som udgangspunkt et kort over øen fra 1839, udarbejdet af landinspektør Thyregod. På dette kort, som er det første pålidelige over Mandø, er husene nummereret fra nord mod syd, og en sammenligning med folketællingen 1834 havde dels vist, at tællingens rækkefølge svarede ret nøje til kortets, dels at familiernes antal stemte overens med husenes. Mit kendskab til husenes ejerforhold er tilstrækkeligt omfattende til, at størsteparten af øens fami-

lier i 1785 kunne placeres på kort med »deres« husnummer. De øvrige fik kort mærket med bogstaver, mens »løse« personer, passanter o. lign. blev grupperet på samlekort. Alle kort blev forsynet med rubrikker for de nødvendige data, herunder en rubrik for hver af de tre tællinger. På denne måde havde jeg bedst styr på, at alle kom med, og mulighed for en grundig efterkontrol med kilderne. Når jeg således startede med familierne i 1785, var det naturligvis spændende at se, hvilket folketal jeg nåede frem til i 1834, men det viste sig kun at ligge 3 over folketællingens antal.<sup>2</sup> For alle tre tællinger gav registreringen følgende tal, med folketællingernes tal i parentes: 1787: 235 (162), 1801: 204 (97), 1834: 246 (243).

Det er givet, at de tal jeg er kommet frem til ved registreringen, må være minimumstal og også de jure-tal. Det antal personer, jeg har registreret, var bosat på Mandø, uanset om de var til stede på tællingsdagen eller ej. Det gælder specielt folketællingerne 1787 og 1801. I 1834 stemmer registreringens og tællingens tal så nøje overens, at der må antages at være tale om reelle tal. Tallene er for små til at være statistisk signifikante i sig selv, og jeg har afstået fra at bringe alt for mange af de tabeller og procentberegninger, som jeg selvfølgelig alligevel har siddet og leget med under forarbejdet – om ikke for andet, så for at demonstrere for mig selv, hvor lidt de siger, f.eks. sammenholdt med landsstatistikker.

For alle tre tællinger gælder det, at det er præsten, der har udfyldt skemaerne, sammentalt siderne og signeret tællingen. Man skulle jo tro, at det med byens ringe udstrækning ville have været svært at overse nogen ved en sådan tælling. Teoretisk kunne det vel lade sig gøre at sidde hjemme og gennemgå byen hus for hus, hvad enten det var præsten, degnen eller landfogeden, der stod for tællingen. Alligevel er der ikke så lidt forskel på de tre tællinger.

Folketællingen 1787 er også behæftet med visse mangler, der til en vis grad må skyldes, at præsten først havde tiltrådt embedet et par

2. De tre overskydende personer er 2 unge piger, der sagtens kan have været ude at tjene, og en ung mand, som faktisk omkring den tid flyttede fra øen, men er med i materialet, fordi han var fadder på Mandø i august 1834.

Tabel 1. Bevægelser i folketallet 1787-1801.

Registeret folketal 1787				235
Heraf døde		61		
forsvundet		10		
fraflyttet		24	÷95	
				140
Fødte 1787-1800*	97			
Heraf døde	÷35	+62		
tillflyttet	14			
fraflyttet	÷12	+ 2	+64	
Registreret folketal 1801:				204

\* Der er ingen fødsler eller dødsfald i 1801 før tællingsdatoen den 1. februar.

måneder, før tællingen blev foretaget den 1. juli (den er dog først dateret den 8. august). Slutresultatet er rettet fra 160 til 162 – tilfældigvis 81 af hvert køn – men herfra skal trækkes 4 personer, der er talt dobbelt, og et barn, som ikke kan findes nogen steder hverken før eller efter tællingen, og som må være en fejlskrivning, så det endelige tal bliver 157. Udover at enker/enkemænd og aftægtsfolk som venteligt er underrepræsenteret i tællingen, mangler der imidlertid dels nogle enkeltpersoner rundt omkring i familierne, dels hele familier, ialt 8 med tilsammen 20 børn. Det er ikke, som man måske kunne vente i betragtning af tællingstidspunktet, overvejende søfolk der mangler. Af dem er der 27 i tællingen (heraf 17 i Asiatisk og Islandske Kompagni) samt 13 fiskere, blandt hvilke der sikkert skjuler sig en del søfolk. I alt skulle der efter mine beregninger mangle 78 personer i tællingen, så antallet kommer op på 235.

Til gengæld er det mit indtryk, at folketællingen i 1834, set i forhold til min registrering og Thyregods kort fra 1839, må anses for fuldt pålidelig og desuden meget samvittighedsfuldt udført. På baggrund af tællingsdatoen den 18. februar er det her mere forståeligt, at søfolkene er rigeligt repræsenteret. Ud af 62 mænd i alderen 16-50 år var der 48 søfolk fra skibsdreng til skipper (samlet antal mænd og drenge: 118).

Ved min registrering af folketallet i 1801 har jeg ikke bevidst stræbt efter at nå det samme

tal, 204, som pastor Bruun opgiver i sin bog fra 1806, og det er naturligvis heller ikke præcis de samme personer, det drejer sig om, men det tyder dog på, at resultatet af registreringen ligger ret tæt på de faktiske tal, med et udsving på få personer til den ene eller den anden side. Under alle omstændigheder er der tale om et dobbelt så stort folketal som i tællingen, men samtidig om et fald på ca. 30 i forhold til det registrerede folketal på 235 i 1787. På baggrund af de små tal er et fald på omkring 13% temmelig meget; hvad årsagerne til dette fald kan tænkes at være, har jeg søgt at gøre rede for i Tabel 1.

De 10 forsvundne er alle mænd, og som før omtalt må en del af dem formodes at være omkommet på havet (7 omkomne søfolks dødsfald er indført i kirkebogen). De øverste 24 fraflyttede udgør en ret stor gruppe i forhold til folketallet. Heri indgår for det første en del personer, som har relation til to af øens præster, Søren Krag (1778-82) og Hans Jørgen Bierring (1782-87). Det drejer sig dels om pastor Bierrings unge enke og lille datter, som boede i præstegården på tællingstidspunktet, men forlod øen ved nådsensårets udløb, dels om tjenestefolk af begge køn, som de to præster »importerede« til øen, og som igen flyttede derfra med deres tilkomne børn omkring 1788/89. Af dem var 8 med i tællingen. For det andet har jeg kendskab til 10 personer som flyttede fra øen i løbet af 1790'erne: 1) En familie på 4 som i 1798 flyttede til Sønderho. 2) Af den fattige krøbling og tidligere skoleholder Peder Carstensens 8 børn blev en datter gift i Vester Vedsted, to sønner blev gift og slog sig ned på Sønderho (hvor den ene senere blev kaperkaptajn), og én søn flyttede til ukendt opholdssted. 3) 2 yngre mænd flyttede til henholdsvis Korsør og Juvre på Rømø, hvor de blev gift. Den sidste var skipper og havde i 1802 4 søfolk fra Mandø i sin besætning. – Den nederste gruppe til- og fraflyttede omfatter passanter og præstefamilier, inklusive deres på øen fødte børn, i perioden 1787-1800.

Årsagen til faldet synes altså for en stor del at være de fraflyttede og forsvundne, sammenholdt med, at der ikke var noget fødselsoverskud i denne periode. Fra tællingstids-

punktet i 1787 og indtil udgangen af 1800 blev der foretaget 28 vielser. Heraf flyttede 1 par (nogle af de tidligere omtalte tjenestefolk) måske allerede fra øen i 1787 – de fik i hvert fald ingen børn på Mandø. Der var 18 førstegangsvielser, 8 andegangsvielser samt 1 tredje- og 1 fjerdegangsvielse. En enkelt mand, viet første gang i 1785, nåede at blive enkemand 3 gange i løbet af 1790'erne, fordi hans koner døde i barselseng, og giftede sig fjerde gang i 1798 (i alt døde 9 kvinder i barselseng i dette tidsrum). Ellers var der både sømandsenker og enkemænd blandt de flergangsviede.

De 97 børn, der er født i perioden, fordeler sig på 12 ægtepar viet før 1787 og 20 af de ovennævnte 28 ægtepar, samt en ugift kvinde med 1 barn. Det vil sige et gennemsnit på 3 børn pr. par. For omkring halvdelen af ægteparrenes vedkommende viser der sig fra ca. 1790 en tendens til længere intervaller mellem børnefødslerne end i årene forud, og ikke kun hos de ældre ægtepar (tendensen bliver i øvrigt endnu mere iøjnefaldende i tiden efter 1801 op til et »boom« i børnefødsler på 15 i 1816). Jeg tror dette forhold har forbindelse med, at flere af søfolkene efterhånden sejlede på langfart og var fraværende længere tid ad gangen end førhen, hvor de som regel var hjemme hver vinter. Vielserne, hvoraf over halvdelen fandt sted i januar og december, ligger på ca. 2 pr. år til og med år 1800, men i 1801 blev hele 6 par viet, 3 i januar og 3 i december. Det er muligt, at den tilspidsede storpolitiske situation omkring denne tid, som førte frem til slaget på Reden den 2. april 1801, har haft en vis indflydelse på beslutningen om at gifte sig.<sup>3</sup>

Nok så relevant for en undersøgelse af folketællingen 1801 er de sammenligninger, der kan foretages mellem den og sørullen fra 1802. Sørullerne skulle egentlig på den tid

være opdelt i hovedruller (16–50 år), ungdomsruller (indtil 15 år) og ekstraruller over det gamle mandskab. Men for Mandø vedkommende er alle tre kategorier opført i en enkelt rulle, og det letter selvfølgelig overblikket at have dem alle samlet på ét sted. Admiralitetet havde i 1793 givet tilladelse til, at mandøboerne kunne møde ved »delegation« på sessionen, landfogeden og 2–3 mænd, som kunne give oplysninger til rullen på samtlige mænds vegne, ligesom der så vidt muligt skulle vises »skånsel« ved udskrivningen, således at der blev nogen tilbage til at forsørge familierne. Det samme gjorde sig gældende i 1802, hvor 5 mænd mødte og gav oplysninger til rullen. Først kommer de gifte mænd og deres sønner, og derefter følger som en slags »ungdomsrulle« enkerens sønner og unge, enlige ugifte mænd.

I alt er der som tidligere nævnt opført 93 mænd og drenge i rullen; men sammenlignet med mit materiale for folketællingen 1801 er der visse forskelle. En ældre, ugift handicappet mand er ikke med i rullen, sandsynligvis på grund af alder. Ligeledes mangler 2 drenge på 12 og 16 år. I mit materiale er de registreret som forsvundet efter 1801, og det er uopklaret, hvornår de er forsvundet, men åbenbart i hvert fald inden sessionen i 1802. Endelig er præsten naturligvis ikke med i rullen, mens han indgår i mit materiale. Disse 4 personer opvejes dog af 4 andre, så slutresultatet stadig bliver 93. En familie med to sønner flyttede i 1798 til Sønderho, hvor de er med i folketællingen 1801, men vendte senere tilbage til Mandø. De er altså ikke med i materialet for 1801, men eftersom faderen og de to sønner er optaget i sørullen, havde de vel allerede da fået nok af Sønderho. Den fjerde person er noget tvivlsom. Det er en dreng på 15 år, som faktisk var født på Mandø, men ca. 1788/89 flyttede med foræl-

3. Senere findes der i hvert fald ét eksempel på, at mandøboernes tanker var påvirket af, hvad der foregik ude i den store verden. En ung 22-årig styrmand og hans 18-årige trolovede stillede i marts 1807 (et halvt års tid før »flåderanet«) hos præsten sammen med fire vidner. Han skulle nu ud at sejle, og da en sømands liv var usikkert, ville de gerne have troløvelsen indført i kirkebogen. Det fik de også, og samtidig skrev præsten og de fire mænd under som vidner på et gensidigt testamente, de to havde oprettet. Styrmanden var en af dem, der omkom på havet, uden at dødsfaldet står i kirkebogen. Testamentet fik kongelig konfirmation i 1811. Et par år efter giftede hans trolovede sig med en anden, og deres første barn blev opkaldt efter styrmanden.



Tabel 2. Mænd registreret 1801/optaget i sørullen 1802, talte og manglende, samt hvor mange der var ude at sejle i 1802.

		talt	mangler	sejlede 1802
skipper	9	4	5	8
styrmand	7	1	6	5
helbefaren	1	1	—	—
halbefaren	4	1	3	4
søvant	24	9	15	23
	45	16	29	40
fripas	16	13	3	—
udygtigh.pas	2	—	2	—
slettet	1	—	1	—
drenge 0-15 år	25	12	13	—
ialt:	89	41	48	40

Af de 23 søvante, der var ude at sejle, gjorde 1 tjeneste på flåden som enrolleret matros. 21 af de øvrige, styrmand og menige søfolk, sejlede med de 8 skippere fra Mandø, 4 med en Rømø-skipper født på Mandø, 2 med skippere fra Nordby og Sønderho og 1 med en skipper fra Ho. Om 3 oplyses blot, at de »er i farten«. Skipperne fra Mandø sejlede fra Århus, København og Altona; en af de sidste førte eget skib. Om en styrmand oplyses, at han var i farten med en skipper fra Mandø, men denne skipper var rent faktisk en af de 5 mænd, der mødte på sessionen. Styrmanden har vel så haft ansvaret for skibet, mens skipper var hjemme på Mandø.

drene til Råhede, Hvidding sogn, Haderslev amt. I sørullen er hans opholdssted opgivet som Råhede, og det er den væsentligste grund til, at jeg ikke har ham med i mit materiale. Det kan måske diskuteres, om han alligevel skulle have været med i betragtning af, at han mangler i Haderslev amts tælling 1803, mens forældre og søskende er talt; — men det behøver ikke nødvendigvis at betyde, at han var på Mandø i 1801. Han kan være opført i rullen, fordi han midlertidigt opholdt sig på Mandø, mens han ventede på skibsløjlighed. — Ellers stemmer antallet af mænd og drenge med folketællingsmaterialet, idet den eneste dreng, født i den mellemliggende periode, var søn af præsten og i øvrigt døde få måneder efter fødslen i 1801.

I sørullen er mandskabet inddelt i helbefarne, halvbefarne og søvante. Efter reglerne

krævede man for helbefarne 6, for halvbefarne 4 og for søvante 2 års sejltid; men inddelingen afgang dog i nogen grad af enrolleringschefens skøn. Desuden fremgår det af sørullen, hvem der var skippere og styrmand, hvem der havde udygtighedspas på grund af handicap, hvem der af forskellige årsager havde fripas, samt hvilke søfolk der var ude at sejle på sessionstidspunktet. — Antallet af personer, der både er opført i sørullen og indgår i folketalsregistreringen, er 89. Af dem var de 41 gift. 21 af de gifte mænd havde tilsammen 35 sønner i alderen 2-23 år, og blandt disse sønner var 1 styrmand og 13 søvante. 13 drenge og unge mænd i alderen 6-26 år var enten forældreløse eller sønner af en ugift kvinde og 5 enker. Af dem var 1 skipper, 1 styrmand og 6 søvante. For 25 drenge vedkommende i aldersgruppen 0-15 år er der intet anført om befarenhed og/eller sejlads. Det er naturligt nok for drengene mellem 0-10 år, idet de tidligst kom ud at sejle som 11-12 årige, men i aldersgruppen 11-15 år var der 8 søvante ud af 14, og af disse søvante var 7 ude at sejle på tidspunktet for sessionen, de yngste på 12 år med familie — en far eller en onkel. Af 16 ældre mænd med fripas havde de fleste fripas på grund af alder og svagelighed, 2 fiskede med både, 1 havde fripas som landfoged, 1 som degn og skoleholder (en forhenværende skipper), 4 tilflyttere havde aldrig sejlet. 2 yngre mænd havde udygtighedspas på grund af handicap — den ene var dog samtidig søvant. 1 ung mand blev slettet af rullen som død i maj 1802 på et skib ved Altona. 37 ud af 46 mænd i aldersgruppen 16-50 var søfolk, og af disse var de 33 ude at sejle, da sessionen fandt sted. Med de 7 drenge bliver det i alt 40, der var ude at sejle.

Tabel 2 giver en oversigt over antallet af talte og manglende søfolk i 1801, sammenholdt med sørullen, samt over hvor mange der var ude at sejle i 1802. I tabellen er anvendt sørullens befarenhedsbegreber m.v.

Sørullen giver også oplysninger om hartkornets størrelse, dog ikke i 5 tilfælde, hvor jeg véd der hørte jord til husene, ligesom 7 aftægtsfolks aftægtsjord ikke er oplyst. Hartkornet har muligvis været så beskedent, at man ikke har fundet det umagen værd at

notere. Det største hartkorn var på 3 skæpper og 2 fjerdingkar, og det laveste på 3 fdk. Deler man hartkornet i 2 grupper, den ene fra 2 skp. og opefter, den anden under 2 skp., finder man i den første gruppe 3 skippere, 1 halvbefaren, 2 søvante og 2 ældre med fripas, og i den anden gruppe 5 skippere, 3 styrmænd, 1 helbefaren, 3 halvbevarne, 5 søvante og 4 ældre med fripas. En ugift skipper ejede endnu ikke hus og jord. I gruppe 2 befandt sig mindst én af øens velbeslåede skippere.

Umiddelbart ser det ud, som om tabel 2 kunne forklare manglerne ved folketællingen 1801, og at det var de fraværende søfolk, der manglede, men slet så enkelt er det nu ikke. Som antallet af ikke-talte drenge antyder manglede deres koner og børn også i en vis udstrækning, som jeg senere skal vise.

Folketællingen 1801 for Mandø omfatter som sagt 97 personer, fordelt på 24 husstande, præstens inklusive. Til 15 af husstandene hørte 42 børn og unge, 8 husstande bestod af mand og kone – 5 ældre og 3 yngre forholdsvis nygifte par (herunder præsten). Et af de ældre par boede sammen med deres datter, en ung sømandsenke. Den 24. husstand bestod af en enke og hendes voksne datter. Enkens patronym er fejlagtigt anført som Nielsdatter i stedet for Hansdatter. 4 af husstandene havde tjenestepiger. Ganske vist forekommer der 5 i tællingen; men den femte var en ung pige opført som tjenestepige hos sin gifte halvbror, og det er tvivlsomt, om hun egentlig var det. Til 2 husstande hørte dels en ældre ugift mand, dels en enlig ugift kvinde på aftægt.

De gifte mænd på nær præsten var husmænd med jord. Set med øvrighedens – her præstens – øjne måtte dette være en selvfølge, men det tilsører, at landbruget efter øens sædvane tilhørte kvinderne. Den ene talte enke var ganske vist huskone med jord; men ellers indskrænker erhvervsbetegnelserne sig for kvindernes vedkommende til 5 tjenestepiger, 9, der vævede og 3 fiskehandlere, hvoraf den ene desuden var jordemor. Ved de aktive søfolk er det maritime erhverv nævnt først, eksempelvis »matros og husmand med jord«. Der var 17 søfolk i tællingen: 1 styrmænd, 1

enrolleret matros (den samme, som i 1802 gjorde tjeneste på flåden), 4 matros og 3 skibsdrenge. Betegnelsen »matros« dækker over 4 mænd mellem 34–48 år, der i sørullen var henholdsvis helbefaren, halvbevarne og søvant (2). Endelig var der 8 skippere, med et »overskud« i forhold til sørullen på 4. Af disse havde den ene »frasaft sig farten« som landfoged og de tre andre på grund af alder. De var altså ikke skippere i sørullens forstand – men måske gav de sig alligevel af med lidt skudehandel eller lignende? 13 af søfolkene var husstandsoverhoveder (undtagen den enrollerede matros og de 3 skibsdrenge). 8 mænd er kun opført som husmænd med jord, 1 som degn og skoleholder, og så var der naturligvis præsten.

Der er talt 54 kvinder og 43 mænd, men i mit registrerede folketal indgår 111 kvinder og 93 mænd, det vil sige, at der mangler 57 kvinder og 50 mænd.

Tabel 3 og 4 skulle anskueliggøre manglerne. I tabel 4 er det af mangel på andre oplysninger stort set sørullens betegnelser, der er anvendt.

Tabel 3 afslører nogle skævheder i aldersfordelingen. I tællingen er der forholdsvis mange under 10 og over 40 år, 59 eller godt 60% af alle talte, mens flertallet af de manglende befinder sig i de mellemliggende aldersgrupper fra 11–40 år, nemlig 64 eller knap 60% af samtlige manglende. Når så mange af de gifte i tællingen var over 40 år, hænger det sammen med, at 23 af alle ægtepar var blevet gift før 1790. Det er dog kun 19 af disse ældre par, der er talt. Af de resterende 14 yngre par mangler til gengæld de fleste. Som før nævnt er der i tællingen opført 15 husstande med børn og unge fra 0–30 år; men reelt var der 17. Et af de tilsyneladende barnløse ægtepar havde 5 børn mellem 16–26 år, 2 døtre og 3 sønner, som ikke er talt, og enken med den voksne 34-årige datter (som jeg ikke regner med til børnene) havde ud over hende 2 ugifte sønner på 23 og 25 år, der må have hørt til husstanden, men som heller ikke er talt. De 25 børn under 10 år i tællingen hørte alle til de talte husstande; men i 8 af husstandene mangler 15 mellem 11–30 år, af dem 8 mænd,

Tabel 3. Talte og manglende i folketællingen 1801 fordelt på køn, alder og civilstand.

Talte	Manglende											
	ugifte		ugifte		enker	ialt	ugifte		gifte		enker	ialt
alder:	K	M	K	M			K	M	K	M		
0-10	14	11	-	-	-	25	10	11	-	-	-	21
11-20	9	8	1	-	-	18	10	13	-	-	-	23
21-30	3	-	4	2	1	10	7	12	4	4	1	28
31-40	2	-	4	4	-	10	-	-	7	6	-	13
41-60	1	1	11	17	-	30	1	-	2	3	3	9
o. 60	-	-	3	-	1	4	-	-	1	1	11	13
ialt:	29	20	23	23	2	97	28	36	14	14	15	107

Der var ingen enkemænd på tællingstidspunktet i 1801. For mændenes vedkommende er der en difference mellem tabel 2, som viser et antal på 48 manglende mænd, der både er optaget i sørullen og indgår i registreringen, og tabel 3 hvor antallet er 50, idet de to tidligere omtalte forsvundne drenge ikke er talt og derfor indgår i denne tabel.

som alle var søfolk. Der var fra 1 til 8 børn i de talte husstande, men kun 5 af dem havde over 3 børn.

En nøjagtig opgørelse over antallet af manglende husstande er ikke mulig, idet der er 7-8 personer, hvis husstandsforhold ikke kendes. Jeg vil dog skønne, at antallet har ligget omkring 21-23. Helt konkret var der 17 husstande med 46 børn og unge fra 0-30 år og derudover 4 forholdsvis nygifte par uden børn, hvor mændene var skippere. Til de 17 husstande hørte alle manglende 21 børn under 10 år samt 25 af de ugifte mellem 11-30

år, mens 2 piger på 13 og 23 år er talt som tjenestepiger. Også her er de større søskendeflokke koncentreret på forholdsvis få, idet kun 4 havde over 3 børn.

I alderen mellem 11-40 år er der i alt 102 talte og manglende, det vil sige halvdelen af det registrerede folketal på 204, og heraf er kun talt 38, 24 kvinder og 14 mænd. Af de resterende 64 udgør de ugifte godt 65% eller 42. Men mens der er omtrent lige mange talte og manglende ugifte kvinder, henholdsvis 14 og 17, er der for de ugifte mænds vedkom-

Tabel 4. Manglende mænd fordelt på alder og beskæftigelse.

alder:	skipper	styrmand	halvbef.	søvant	andet	uoplyst	ialt
0-10	-	-	-	-	-	11	11
11-20	-	-	-	8	1	4	13
21-30	4	5	-	5	2	-	16
31-40	1	1	3	1	-	-	6
41-60	-	-	-	1	2	-	3
over 60	-	-	-	-	1	-	1
ialt:	5	6	3	15	6	15	50

4 skippere og 1 styrmand var gift. De øvrige blev det i de nærmest følgende år på nær to styrmænd som døde i 1803 og 1805, den ene ved Senegal og den anden ved San Domingo. De 3 halvbefarne og 2 søvante over 30 år var ligeledes gift. Den yngste af skipperne var 23 år og ugift, den ældste hans gifte bror på 36 år. Under »andet« er der 3 ældre gifte mænd, den 20-årige mand der blev slettet af rullen som død, samt 2 mænd med udygtighedspas, den ene skrædder og gift, den anden skomager og ugift. De to forsvundne drenge, som vel nok har været søvante, indgår i de 15 drenge under »uoplyst«. For de øvrige 13 giver sørullen ikke oplysning om befarenhed.

mende kun talt 8 mod 25 manglende. Det er ikke, fordi der var så mange flere ugifte mænd i de manglende husstande end i de talte. Det stod faktisk næsten lige, idet der til de talte husstande hørte 16 og til de manglende 14 af disse ugifte mænd; men med så små tal bliver virkningen straks synlig, når 8 fra de talte husstande mangler (at slutsummen ikke stemmer med tabellen skyldes 3 med ukendte husstandsforhold).

Det er påfaldende, at en stor del af de manglende mænd mellem 11–40 år er søfolk og nok især, at kun 2 (en skipper og en styrmand) af i alt 18 i aldersgruppen 21–30 år er talt. Skal man foretage en opgørelse over det samlede antal søfolk i 1801, nytter det ikke at gå ud fra tabel 2, der kun viser de talte og manglende mænd, som er fælles for registreringen og sørullen (der var også flere gifte mænd i 1802 end i 1801). Jeg mener ikke, man kan komme uden om at regne tællingens 4 »overtallige« skippere med til de aktive søfolk, selv om de ikke var skippere i sørullens forstand. Derimod kan der være tvivl med hensyn til 3 drenge mellem 12–15 år, der i tællingen ikke er opført med noget erhverv, men som ifølge sørullen var søvante. Det kunne de være blevet i den mellemliggende tid, så de er for en ordens skyld holdt uden for opgørelsen. Hvis man til de 29 søfolk i tabel 4 lægger den 20-årige mand, der døde i 1802, og de to, sandsynligvis søvante, forsvundne drenge, bliver det samlede antal manglende søfolk 32. Hertil kommer de 17 søfolk i tællingen. Det vil sige, at af i alt 93 mænd var mindst 49 søfolk. 10 af dem var over 40 år, og her mangler én, men af de resterende er kun 8 talt, mens 31 mangler. Af dem var de 10 gift, og deres husstande mangler ligeledes: de 4 ovennævnte forholdsvis nygifte og barnløse skippere, samt 6 med 16 manglende børn og 1 talt. De manglende børn var mellem 0–11 år. Kun i 4 af de manglende husstande var der ingen søfolk.

Noget kunne med andre ord tyde på, at der er holdt så mange søfolk som muligt uden for tællingen i den alder, hvor »risikoen« var størst for udskrivning til flåden. Netop i disse år var udskrivningen øget kraftigt på grund af

de urolige internationale forhold, og i betragtning af den væsentlige betydning indtægterne fra søfarten havde for øens befolkning, er det ikke vanskeligt at forestille sig, at søfolkene langt foretrak at sejle i koffardifart frem for at gøre tjeneste i flåden, hvor de havde udsigt til lav hyre og ubestemt tjenestetid. Som situationen var, havde de vel heller ikke nogen større tiltro til Admiralitetets løfter om »skånse!« ved udskrivningen.

Der kan naturligvis også have ligget andre årsager bag. Det var trods alt ikke alle de manglende, der var søfolk. Nogle kan have været fraværende på tællingstidspunktet og andre udeladt af skattemæssige grunde, men når så mange ikke er talt, kan det være svært at afgøre den konkrete årsag. Måske i nogle tilfælde en kombination af flere ting. Der er antydninger af, at nogle piger mellem 15–21 år kan have været ude at tjene, idet der i 5 husstande kun mangler en enkelt datter, men til gengæld i et par andre både døtre og sønner. Teoretisk var der heller ikke noget i vejen for, at en del af søfolkene var ude at sejle, men i betragtning af tællingstidspunktet, 1. februar, vel næppe alle 32. Desuden er resten af husstandene for deres vedkommende i så mange tilfælde heller ikke talt. Man kunne spørge, om pigerne i disse husstande så er udeladt, fordi de var ude at tjene, eller fordi deres fædre og/eller brødre var søfolk. Og noget tilsvarende kunne man måske spørge om for de enkers vedkommende, hvis sønner var søfolk; men det drejer sig trods alt kun om 3 af de i alt 15 manglende enker. 8 af disse enker var på aftægt, 5 hos talte og 3 hos ikke-talte familier, og det er ikke usandsynligt, at både de og de øvrige enker faktisk er udeladt af skattemæssige grunde. Af aftægtsfolk var der i alt 15, fordelt på 2 ugifte kvinder, 9 enker og 2 ægtepar. Der er talt 4, men kun i ét tilfælde fremgår det af tællingen, at det drejer sig om aftægt, nemlig en 52-årig kvinde. Ud over hende er der talt et ægtepar og den førnævnte enke på aftægt i ikke-talte husstande. Man kan undre sig lidt over, hvorfor netop de er kommet med, når resten ellers – formentlig af skattemæssige grunde – er udeladt. Parret er dog nok talt, fordi manden var degn og skoleholder; men enken er lidt af

en gåde. Hun var på aftægt sammen med sin datter hos en gift søn, en skipper, som altså ikke er talt, så lidt som de to tidligere nævnte ugifte sønner. Skal man søge årsagen til hendes optagelse i tællingen i, at to af de tre sønner var skipper og den tredje styrmand, så var der nu også et par af de ikketalte enker, der kunne prale af noget tilsvarende, og de var ikke på aftægt. – Udeladelsen af skrædderen (skomageren hørte til »enkebørnene« og er heller ikke talt) samt nogle dårligt stillede familier og enkeltpersoner kunne ligeledes være sket af skattemæssige grunde. Men der *var* som sagt søfolk i næsten enhver husstand. Derimod tror jeg ikke, hartkornets størrelse har spillet nogen rolle, når man ser på den fordeling, som er omtalt under gennemgangen af sørullen, eller at udeladelserne er udtryk for nogen social lagdeling, for i så fald burde vel i det mindste alle skipperne være talt. Det er nu heller ikke mit indtryk, at de sociale skel har været særlig markante, lige så lidt som de er det i dag, og dengang må befolkningen i endnu højere grad have været undergivet fælles livsbetingelser, som ikke gav grobund for udviklingen af skarpe skel. Når der kom penge til huse fra søfart, fiskehandel, pigernes tjeneste m.m. klarede man sig godt, mens det betød nedgang, hvis disse indtægter svigtede, og det kunne enhver familie risikere. Heller ikke ved giftermål har jeg konstateret påfaldende sociale skel. Enkens søn blev gift med skippers datter o.s.v. – det betød snarere noget, om han var en god sømand.

Der kan altså godt være flere årsager til tællingens mangler, men efter min mening taler fraværet af de mange søfolk i bestemte aldersgrupper for, at ønsket om at undgå udskrivning af søfolk til flåden har spillet en væsentlig rolle ved udeladelserne. Det kan dog kun blive en hypotese, så længe vi ikke ved, om noget lignende har været forsøgt andre steder, med flere fællestræk med Mandø end Fur og Åstrup tilsyneladende har. På den anden side har vi så mange kilometer kyststrækning og så mange øer, hvor en stor del af mændene i 1801 må have været sølimitter, at det skulle være mærkeligt, om man ikke i hvert fald

nogle steder kunne finde spor af tilsvarende bestræbelser på at undgå udskrivning. Den uvilje var sikkert ikke noget specielt for mandøboerne, men de havde måske i kraft af øens særlige forhold bedre betingelser for at kunne »knibe uden om«. Det ville jeg umådeligt gerne vide noget mere om, men jeg har desværre ikke selv tid til eller mulighed for at foretage den slags undersøgelser og kan bare håbe på, at der rundt omkring sidder nogen, som er faldet over træk, der kunne pege i samme retning – eller som måske har en helt anden forklaring på fænomenet.

## Kilder:

- Landsarkivet for Nørrejylland:  
 Mandø kirkebog C 592 1: 1722–1804, 2: 1804–14, 3: 1814–30, 4: 1831–43, 5: 1845–67.  
 Lustrup Birk, skøde- og panteprot. B 85 C SP 1 1738–1784, SP 2 1784–1812.  
 Lustrup Birk, justitsprot. B 85 C 1: 1715–27, 2: 1727–35, 3: 1735–48, 4: 1748–63, 5: 1763–99.  
 Lustrup Birk, B 85 C 13 skifteprot. for selvejere 1796–1817, B 85 C 14 dokumenter til skifteprot. 1773–1812.  
 Riberhus amtsskifteprot. B 9 1213–1219 1730–92, B 9 1223–1254 indførte og uindførte konceptskifter med bilag 1718–92.  
 Ribe Stiftamt B 9 1196 A Forskellige slags sager vedk. Fanø, Mandø, List og Sild 1744–1776, B 9 67 ekspeditionsprot. 1804–06, B 9 486 Indkomne breve vedr. Riberhus Birk m.v. 1805–10.  
 Ribe Amtstuearkiv B 23 78–79, Reguleringsbog over hartkornet 1800–1801, (2. del).  
 Ribe bispearkiv C 4 52 Miscellanea, uregistreret korrespondance ang. Hvidding herred, og C 4 53 do. 1794–1813.  
 Ribe Byfoged og Riberhus Birk 1805–59, B 85 E SP 5: 1806–19, 6: 1816–26, 7: 1826–33, 8: 1834–42, skifteprot. B 85 E 126: 1822–38, 130: dokumenter til samme 1826–30.

Landsarkivet for de sønderjyske landsdele:  
 Folketællingen for Haderslev amt 1803.

Rigsarkivet:  
 Folketællinger for Mandø 1787, 1801, 1834.  
 S film 6142 Chr. V matrikel, markbog Mandø.  
 Søetaten AD 916 Nye Søe-Hovedruiller 1ste Deel for Riibe Amt 1802, Søindrulleringens Copiebog 1802 4/2–1803 nr. 268.

Matrikelarkivet: originalt matrikelkort i 1:4000 udarbejdet af landinspektør Thyregod 1839.

## Litteratur

Hugo Matthiessen, Otto Smith og Victor Hermansen: Ribe Bys Historie 1660-1730, kapitlet om Søhandel og Havneforhold side 118-145, Otto Smith og Victor Hermansen: Ribe Bys Hi-

storie 1730-1820, kapitlet om Handel side 143-175.

Ib Gram-Jensen: Sea Floods. Meteorologisk Institut, Klimatologiske Meddelelser, Kbh. 1985.

Hans Jeppesen: Matroser til den dansk-norske flåde 1770-1802, Norsk Sjøfarts Museum 1981, side 165-211.